

Mezőgazdasági klaszterek kialakításának lehetősége az Észak-alföldi régióban

Micskei Péter

Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma, Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar, Földhasznosítási, Műszaki és Területfejlesztési Intézet, Debrecen
micskei@agr.unideb.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A magyar mezőgazdaság válsága a '80-as évek közepe óta folyamatos. A rendszerváltás után végrehajtott kárpótlás olyan duális birtokrendszert hozott létre, amely a hatékony mezőgazdasági termelés gátja. Alátámasztják ezt a tény a gazdasági mutatószámok is. Pedig hazánk legfontosabb természeti kincse jelenleg is a termőföldje. Az elmúlt 20 év kormányai nem vállalták fel azt a terhet, hogy a magyar agrárgazdaság számára hosszú távú, stratégia szemléletű cél- és eszközrendszert dolgozzanak ki. Az elmúlt három évtizedben világszerte a leggyakoribb eszközzé váltak a gazdaságfejlesztésben a klaszterek. Klaszterek mindig valamilyen lokális tudásból indulnak ki, illetve egy ország abban az iparágban lehet nemzetközileg is versenyképes, amelyben erőforrásai koncentrálnak. Adódik a kérdés, lehetséges-e a mezőgazdaságban, mint iparágban klasztereket létrehozni, ezáltal a vidéki gazdaságot dinamizálni?

Kulcsszavak: klaszter, vidékfejlesztés, Észak-alföldi régió, lokációs hányados

SUMMARY

The crisis of the hungarian agriculture is continuous since the '80s. The compensation is made a dual farm system, which has created barriers to efficient agricultural production. It is confirmed by the economic indexes as well. But the most important natural resources of our country is still the land. Over the past 20 years, the government was not able to work out strategic aims and adequate system for the hungarian agriculture. In the past three decades the clusters has become the most common tool in economic development worldwide. Clusters always base on some local knowledge, and a country can be competitive on the industry in which the resources are concentrated. So the question is, is it possible to „clusterize” the agriculture and through this develop the rural economic.

Keywords: cluster, rural development, North Great Plain region, location quotient

BEVEZETÉS

Magyarország mezőgazdasági adottságai kiválóak, hazánk legfontosabb természeti kincse a termőföldje. A '90-es években megindult társadalmi-gazdasági átrendeződés a mezőgazdaságot is válságba sodorta, ezzel a vidék gazdasági lehetőségei is beszűkültek. Alapvető tény, hogy jól működő vidéki gazdasághoz jól működő mezőgazdaságra van szükség, hiszen a mezőgazdasági termelés mindig is a vidéki területek privilégiuma volt. A kárpótlás során kialakult duális birtokstruktúra az elmúlt húsz évben bebizonyította azt, hogy nem versenyképes. A rendszerváltás óta regnáló kormányok sajnos nem vállalták fel, hogy hosszútávra szóló cél- és eszközrendszert, végrehajtható programot dolgozzanak ki a mezőgazdaságra, így maradt az agrárstratégia teljes

hiánya (Somai, 2006). Pedig mára az agrárgazdaság nem a termelési tevékenységek mechanikus együttese, hanem multifunkciós, fenntartható, organikus rendszer, mely komplex fejlesztési stratégiát igényel, ami által képes megvalósítani az agrárgazdaság jövedelmezőségét, javítja a megélhetési és foglalkoztatási lehetőségeket, fejleszti a vállalkozásokat (Nagy, 2006). Éppen a stratégiai gondolkodás hiánya és az elmúlt időszak gazdaságfejlesztési trendjeinek szellemében arra keresem a választ, hogy a mezőgazdaságban, mint iparágban van-e lehetőség klaszterszervezetek kialakítására, elsősorban az Észak-alföldi régióban.

KLASZTEREK

Az elmúlt néhány évtizedben a fejlett országok gazdaságfejlesztési trendjeiben jelentős változások történtek, integrálódott a szubszidiaritás elve. A felülről irányított fejlesztést felváltotta az alulról felfelé építkező gyakorlat. Ezzel egy időben a hálózati együttműködések szerepe is egyre inkább nyilvánvalóvá vált, az egymással együttműködni képes vállalkozások egy új szervezeti formát hívtak életre, amellyel képesek a globális verseny támasztotta kihívásoknak megfelelni (Buzás, 2000). Így jelentek meg a klaszterek a '90-es években a gazdaság- és vállalkozásfejlesztési programokban egyre gyakrabban, mára pedig talán a legsűrűbben alkalmazott eszközzé váltak (Deák, 2000). A Porter-i definíció szerint egy adott iparág versenyző és kooperáló vállalatai, kapcsolódó és támogató iparágai, pénzügyi intézmények, szolgáltató és együttműködő infrastrukturális háttér, vállalkozói szövetségek innovatív kapcsolatrendszerén alapuló földrajzi koncentrációja (Porter, 2006). Enright megfogalmazásában a versenyszféra vállalkozásainak és a közsféra intézményeinek olyan csoportosulása, amelynek célja a tagok versenyképességének növelése. A klaszter tagjait a szállító-vevő, vevő-szállító kapcsolatok, a közös technológiák, a közös vásárlói és disztribúciós csatornák illetve a közös munkaerő-állomány köti össze. „A klaszter lényegében nem más, mint egy adott iparághoz tartozó független vállalatok, valamint a hozzájuk kapcsolódó gazdasági szektorok és intézmények olyan halmaza, amelyek relatíve nagy arányban használják egymás termékeit és szolgáltatásait, ugyanazon tudásbázisra és infrastruktúrára támaszkodnak, valamint hasonló innovációkat tudnak hasznosítani” (Enright, 1997, 1998).

AZ ÉSZAK ALFÖLDI RÉGIÓ

Az Észak-alföldi régió hagyományosan agrárregió státuszba sorolt, többszörösen hátrányos helyzetű megyék szövetségéből áll. A régiót különösen sújtja a

munkanélküliség, a tőkehiány és az infrastruktúra lassú fejlődési üteme. Ugyanakkor három országgal is határos, amelyből adódóan a keleti piacok bástyájának is tekinthető. Az Észak-alföldi régió Magyarország második legnagyobb területű és népességű statisztikai régiója, a Dél-alföldi régió után hazánk második legnagyobb agrárregiója. A legalapvetőbb mutatószám, amely egy adott terület, adott idő alatti gazdasági teljesítményét komplexen képes kifejezni, a bruttó hazai termék (GDP). A régió GDP-ből való részesedése elmarad annak területi illetve népességi súlyától, csupán 10%-al részesedik, az egy főre jutó GDP értéke alig több mint az országos átlag 60%-a (Baranyi, 2008b; Mohamed-Azizi és Wiedermann, 2003).

Az Észak-alföldi régió gazdaságában a mezőgazdaság hosszú idő óta kulcsszerepet tölt be. A rendszerváltás társadalmi-gazdasági változásai különösen súlyosan érintették a mezőgazdaságot, ezáltal a régió gazdaságát is, ami az elmúlt 20 év mutatószámai alapján egyre világosabban látszódik. Tény azonban, hogy a Régió a Dél-Alföld mellett a legjelentősebb agrárregió, így Magyarország agrárfejlesztésében kiemelt stratégiai területet képez, a mezőgazdaságnak pedig a régió gazdaságfejlesztésében kell kiemelt szerepet adni. A régió összes földterülete 1 810 900 hektár, melyből a mezőgazdasági terület (szántó, konyhakert, gyümölcsös, szőlő, gyepek) 1 176 700 hektárt tesz ki. Az ország mezőgazdasági területének 22,05%-a található a régió három megyéjében, míg a teljes földterületnek 19,46%-a. A terület a három megye között csaknem azonos arányban oszlik, de igen eltérő termőképességgel és hasznosítási intenzitással. Az erdőszűrség aránya, a konyhakert és a szőlő régiós adatai elmaradnak attól, amit a terület nagysága indokolna, de ezek a művelési ágak nem is illeszkednek a régió profiljába feltétlenül. A gyümölcsös, a szántó és gyepterületek aránya kiemelkedő (Baranyi 2008a; 2008b, Területi Statisztikai Évkönyv 2009, 2010).

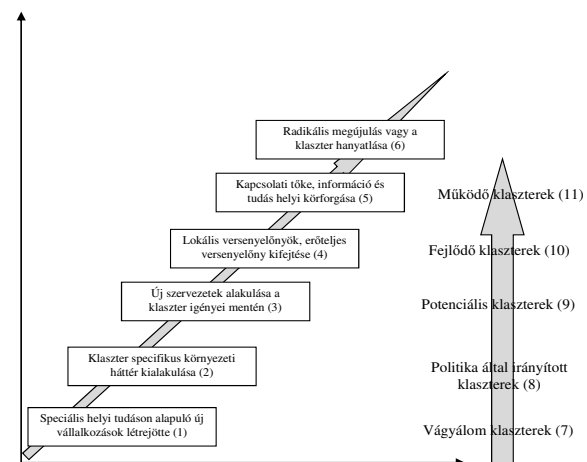
A bruttó hozzáadott érték a gazdálkodó szervezetek hozzájárulása az országban előállított bruttó hazai termékhez. A mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás, halgazdálkodás bruttó hozzáadott értéke 2009-ben 730 253 millió forint volt, mely a magyar GDP 3,3%-a. Ez az arány a rendszerváltáskor még 15% feletti. Ha az egész agrobusiness-t, tehát a mezőgazdaságtól nem függetleníthető szektorok teljesítményét is belevesszük, akkor annak részesedése most is 15% felett van, bár pontos értéke nehezen meghatározható. Ugyanennek a szektornak a bruttó hozzáadott értéke az Észak-Alföldi régióban 153 051 millió forint, melynél csupán a Dél-Alföldi régió teljesítménye nagyobb, a mutató tovább erősíti tehát a három megye agrárregió státuszát. Az Észak-alföldi régió részesedése a mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás, halgazdálkodás bruttó hozzáadott értékéből 20%, míg a régió bruttó hozzáadott értékéből a szektor részesedése 6,6%, ami az országos érték duplája. A régióban magas a TEÁOR '08 besorolás szerint a mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat kategóriába sorolt vállalkozások száma, így mintegy 4258 mezőgazdasági, erdőgazdálkodási és halászati jellegű tevékenységi körrel rendelkező, működő társas vállalkozás volt 2009-ben. Ennél többet csak a Dél-Alföldi régióban találhatunk. Mivel a 2010-es Általános Gazdasági Összeírás eredményei még váratnak magukra, így hite-

les adatokat a 2007-es Gazdaságszerkezeti Összeírásból kaphatunk, amely szerint az egyéni gazdálkodók száma az Észak-alföldi régióban a legmagasabb, 148 971 fő, mely az országos létszám közel negyede, azonban az átlagos birtokméret csupán 3,8 hektár, ekkora átlagos terület azonban még az intenzív gyümölcságazatban sem éri el a versenyképes üzemméretet (Területi Statisztikai Évkönyv, 2010).

LEHETSÉGES-E KLASZTERESÍTENI A MEZŐGAZDASÁGOT?

Klaszterek kialakulására, létrejöttére általános recept nincs, legfontosabb feltétel az adott térségben a kritikus tömeg, vagyis a megfelelő számú vállalkozás megléte (Buzás, 2000). A klaszter több mint vállalkozások egyszerű addíciója, egyfajta interface vagy szupraszervezet, amelyet nem megalapítani, hanem fejleszteni kell. Az 1. ábra mutatja be a klaszteresedési folyamat egyes lépéseit, melyeket párhuzamba állít a szervezeti forma fejlettségi szintjével.

1. ábra: A klaszteresedési folyamat szakaszai

Forrás: Grosz, 2005

Figure 1: The Steps of Clustering

Establishment of special, local-knowledge based enterprises(1), Development of cluster-specific conditions(2), New, organizations according to the cluster(3), Local competitiveness, powerful competitive advantage explanation(4), Social capital, local circulation of information and knowledge(5), Radical renewal or decline(6), Wishful thinking clusters(7), Policy driven clusters(8), Potential clusters(9), Developing clusters(10), Operating clusters(11)

Klasztereket tehát gazdaságpolitikai programok nem képesek létrehozni, azonban tudnak befolyásolni, illetve olyan körülményeket teremteni, amely segítheti létrejöttüket, fejlődésüket. A mezőgazdaság klaszteresítésének vizsgálatára azért vállalkoztam, mert egyrészt a rendszerváltás előtti időszakban, a '80-as évek közepéig az egyetlen nettó teherviselő ágazata volt a magyar gazdaságnak, exportaktivuma elegendő volt a hitelkamatok törlesztéséhez, így válhatott európai léptékké mérve is elismertté. Másrészt a klaszterkonceptió értelmében egy adott ország abban az iparágban lehet leginkább versenyképes, amelyben erőforrásai koncentrálnak, emellett pedig gazdaságának arra a területre kell szakosodnia, amelynek versenyelőnyeihez kedvez-

ző feltételeket nyújt a lokális környezet. Ezen gondolatmenet mentén sikerült eljutni tehát a mezőgazdasághoz, mint iparághoz, vizsgálandó területnek pedig jellemzői alapján egyértelműen az Észak-alföldi régió adódott.

Az ágazati foglalkoztatottsági koncentráció mérésére kiváló jelzőszámként szolgál az úgynevezett lokációs hányados, mely dimenzió nélküli kvóciens. A módszer segítségével a helyi gazdaságot hasonlíthatjuk egy referencia területhez. Jelen esetben tehát az Észak-alföldi régió adatait hasonlítom az országos értékekhez. A lokációs kvóciens a foglalkoztatottsági adatokra épül, így az adott régióban a tényleges együttműködési hajlandóságról semmilyen információval nem szolgál. Alkalmazása azonban mindenképpen szükséges, hiszen a foglalkoztatottsági adatok tükrében megmutatja azokat az iparágakat, amelyek a klaszterorientált fejlesztési politikával megcélozhatók. A kvóciens kiszámítására használt képlet:

$$LQ = \frac{\frac{E_{ij}}{E_j}}{\frac{E_{in}}{E_n}}, \text{ ahol:}$$

- E_{ij} az i iparágban foglalkoztatottak száma a j régióban,
- E_j az összes foglalkoztatott száma a j régióban,
- E_{in} az i iparágban foglalkoztatottak száma az egész országban,
- E_n az összes foglalkoztatott száma az egész országban.

A hányados kiszámításához szükséges adatokat az 1. táblázat tartalmazza, melyek a Központi Statisztikai Hivatal legfrissebb adatait alapján készültek.

1. táblázat

Lokációs kvóciens az Észak-alföldi régióban (2010)

E_{ij}	E_j	E_{in}	E_n	LQ
33,8	489,1	175,8	3781,9	1,48

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

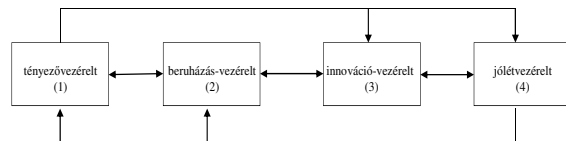
Table 1: Location quotient in the Northern Great Plain region (2010)

Amennyiben LQ értéke 1 vagy ahhoz közeli, abban az esetben a vizsgálat területi foglalkoztatottsági koncentrációja a referencia területéhez nagyban hasonló, ha kisebb, mint 1, akkor alacsonyabb, ha nagyobb, akkor magasabb. A külföldi szakirodalom szerint 1,25-nél magasabb érték esetében már potenciális iparági klaszterekről beszélhetünk. Az Észak-alföldi régió esetében számított 1,48-as érték kifejezetten biztató a potenciális mezőgazdasági klaszterek vizsgálatának folytatására (Grosz, 2005).

A klaszter és az innováció fogalmak szinte elválaszthatatlanok egymástól. Az innováció alatt nem kell feltétlenül magas műszaki tartalmú, világújdonságnak számító találmányt értenünk. A Schumpeter-i innováció-elmélet – amely nem foglalkozik az innováció műszaki tartalmával, gazdaság központú – a szükségletteremtő innovációt ismeri el, amelynek egyik eleme az új szervezeti formák kialakítása is.

Porter vezette be a kompetitív fejlődés fogalmát (2. ábra), négy egymással kapcsolatban álló szakaszt definiált, amelyek összefüggnek a klaszterek fejlesztésével. Klaszterek alapvetően az innováció-vezérelt szakaszba jutott gazdaságokban alakulhatnak ki, azonban a helyi tényezőkön nyugvó iparágak esetében is létrejöhetnek klaszterek, hosszú távú fennmaradásuk viszont kétségesebb. A klaszterekben folyó együttműködés nem csak az innovációra koncentrálnak, hanem a komplex, működés széles spektrumát felölelő szövetséggé válik (Szanyi, 2008). Magyarországot a tényező- (elmaradott régiók) és a beruházás vezérelt szakaszokba sorolhatjuk, bizonyos régiók (Közép- és Nyugat-Magyarország) már eljutottak az innováció vezérelt szakaszba (Deák, 2000; Lengyel, 2000). Az innováció vezérelt szakaszba jutott régiók fejlődésüket a külföldi tőkének és a multinacionális vállalkozások beruházásainak köszönhetik, tehát az ott kialakult klaszterek nem feltétlenül helyi, lokális tudásból indultak, de igaz ez Magyarország klasztereinek jelentős részére.

2. ábra: A kompetitív fejlődés folyamata

Forrás: Porter, 1990

Figure 2: Competitive Development Process

Factor controlled(1), Investment controlled(2), Innovation controlled(3), Social welfare controlled(4)

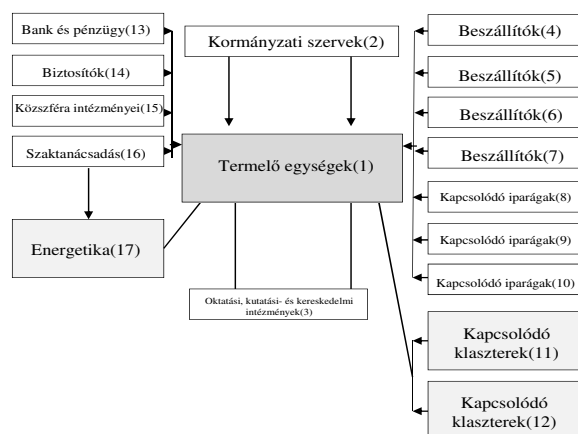
Összefoglalva tehát az Észak-alföldi régióban a mezőgazdaság kiemelt jelentőséggel bír. A termelés műszaki színvonala és szervezettsége elmarad a szükségességtől, így a vidékgazdaság mezőgazdaságon keresztüli dinamizálásához nélkülözhetetlen az állami beavatkozás. A mezőgazdaság közjavadat termelő funkciója miatt ez közgazdaságtanilag is indokolt, az Európai Unió következő tervezési időszakának előzetes tervezetei alapján pedig még inkább az lesz. Az Európai Bizottság azt tervezi ezért, hogy a 2014–2020-as tervezési időszakban harmadik pillért emel be a KAP-ba, amely a klímaváltozásra vonatkozna. Az uniós büdzséből finanszírozott jövedelemtámogatás fő eleme megmaradna – a jelenlegi egységes támogatási rendszer – de elsősorban olyan tevékenységre lenne fordítható, ami „közjónak” minősül, és ezáltal „valós uniós hozzáadott értéket” teremt.

MILYEN CÉLOKAT SZOLGÁLHATNAK A MEZŐGAZDASÁGI KLASZTEREK?

A magyar mezőgazdaság rendszerének új alapokra helyezése elkerülhetetlen, meg kell kapnia a múltja alapján megillető rangját és fontosságát. Ennek érdekében meg kell fogalmazni azt, hogy mi a mezőgazdaságnak a célja és érdeke. Célja a vidék fennmaradása, egészséges fejlődése, melyben minden szereplő megtalálja a helyét és a munkájához nélkülözhetetlen feltételeket.

Az agrárérdek megfogalmazza azokat a követelményeket, jogos igényeket és elvárásokat, amelyek a fennmaradás és a termelés zavartalan biztosítása érdekében nélkülözhetetlenek. Azonban az agrárérdek is kétirányúak. Az országos agrárérdek a működőképesség mezőgazdasággal rendelkező, kis- és közepes vállalkozásokra, termelőkre alapozott élelmiszer ellátás. Szükség van egy korszerű, struktúrájában a valós piaci igényekhez alkalmazkodó, jó minőségű, a lokális adottságokra építő, annak előnyeit maximálisan kihasználó, elsősorban a hazai piacokra tervezett, de külföldi piacokon is versenyképes agrárstruktúrára. Az egyéni agrárérdek, a vidéken élő termelői egységek életkörülményeit és igényeit kielégítő rentábilis élelmiszertermelés. A termelők feladata az országos agrárérdek kiszolgálása úgy, hogy gazdaságuk hosszútávon biztonságos, kiszámítható és fenntartható legyen. A két érdek nem minden esetben harmonizál, pedig szoros egymásra utaltság kellene, hogy jellemezze. Ezért olyan keretrendszerre van szükség, amely a két érdeket közelíti, ezáltal hatékonyra és biztonságossá teszi a mezőgazdaság funkcióját. Mindenképp olyan szervezeti struktúrára van szükség, amely valóban szolgálja a kisebb méretű gazdaságok érdekeit. Éppen ezért egy mezőgazdasági klaszter fókuszába az egyéni gazdaságokat célszerű állítani, méretüktől függetlenül (3. ábra).

3. ábra: Mezőgazdasági klaszter lehetséges sémája

Forrás: Porter (1990) nyomán saját szerkesztés

Figure 3: Potential Agricultural Cluster Scheme

Producing units(1), Government agencies(2), Educational-, research- and trade institutions(3), Suppliers(4), Suppliers(5), Suppliers(6), Suppliers(7) Related industries(8), Related industries(9), Related industries(10), Related clusters(11), Related clusters(12), Bank and finance(13), Insurance(14), Public management(15), Consulting(16), Energy(17)

Viszsa kell adni a termelő parasztság hitét és bizalmát, rá kell őket ébreszteni arra, hogy munkájukkal a társadalom és a helyi közösségek fejlődését szolgálják, emellett pedig a vidék gazdaságának motorjai. A klaszter koncepció értelmében a termelői közösség mellé kell szükségszerűen társulnia a kapcsolódó iparágaknak, más klasztereknek, beszállítóknak, oktatási intézményeknek, pénzügyintézeteknek, a közsféra különböző intézményeinek és a mezőgazdasági termelésen alapuló feldolgozóipari vállalkozásoknak az élelmiszer-

partól egészen az energiaszektorig, és ami nagyon fontos, hogy emellé átfogó szaktanácsadási rendszer társuljon. Ezt a szervezeti struktúrát vázolja fel a 3. ábra. Idealizált gondolat, de a magyar mezőgazdaság akkor lehet konszolidált, és ez által fejlődőképesebb, ha a kis- és nagy gazdaságok megtalálják a helyüket, nem riválisak, hanem egymásra utalt társak a termelésben.

Egy mezőgazdasági klaszternek megoldást kellene nyújtani a magyar agrár- és vidékfejlesztés ellentmondásaira is. A mezőgazdaság a tőle elvárható szolgáltatásokat csak akkor képes megfelelő színvonalon garantálni, ha maga az ágazat életképes és nemzetközileg versenyképes, amelyet (Buday-Sántha, 2009):

- a termelési méret,
- a termelési színvonal, vagyis a technológia,
- a termelő ember felkészültsége,
- és a termelés szervezethez tartozó meg.

Éppen ezekre a problémákra keresem a választ a klaszterszervezet mezőgazdasági adaptációja során. Véleményem szerint a klaszter képes lehet a termelési méretet racionalizálni tulajdonváltoztatás nélkül, közös erővel a technológiai fejlődés gyorsabb lehet. A mezőgazdaság mérnöki tudomány, ennek ellenére a gazdák 92%-ának legmagasabb iskolai végzettsége az általános iskola. Éppen ezért szükséges az oktatási intézmények és szaktanácsadó szervezetek bevonása. A termelés szervezése rendkívül összetett kérdés. Piacgazdasági körülmények között a gazdáknak nem lehet megmondani, mit termeljenek. Sok esetben éppen az átgondolatlan, tervezés nélküli mezőgazdasági termelés okozza az év végi veszteséges eredményt. A szervezethez alatt két dolgot értek, egyrészt azt a keretrendszert, amit a klaszter hordoz magában, másrészt az országos agrárérdek irányába mutató szerkezetátalakítást, a helyi adottságoknak (éghajlat, földrajz, hagyományok) megfelelően, melynek rendezőelve a megfelelő talajra megfelelő növényt a gazdálkodási hagyományok szellemében.

ÖSSZEFOGLALÁS

A fentiekben vázolt klaszter- és agrárkonceptió arra kíván rámutatni, hogy miként lehetne a termelés irányítását és irányát kormányzati akarattal úgy befolyásolni, hogy a vidéken gazdálkodók érezzék létük és tevékenységük fontosságát. Emellett olyan szerkezetátalakításra van szükség, amely racionalizálja a mezőgazdasági termelést, hiszen az elaprózódott birtoktesteken jövedelmező mezőgazdasági termelés nem végezhető. A klaszter, mint szervezeti forma azért lenne megfelelő a mezőgazdasági termelés újjászervezésében, mert úgy képes összefogni vállalkozásokat, hogy közben önállóságuk megmarad. A legfontosabb cél mégis az, hogy a mezőgazdasági termelők egy keretrendszer kaphassanak, melyben a piaci pozíciójuk megerősödik, nem a torzított piaci információk áldozatai lesznek, hanem érdekérvényesítő erejük javul.

Egy térségnek abból a szektorból kiindulva kell gazdaságát fejleszteni, amelyben erőforrásai koncentrálnak. A bemutatott Észak-alföldi régió történelme és a mutatószámok alapján is egyértelműen agrárregió, amely eltérő termő- és hasznosítási körülményeinek következtében viszonylag homogén egységekre osztható, ezek az egységek megfelelő alapjai lehetnek egy

mezőgazdasági klaszternek. Klasszikus mezőgazdasági klaszterek jelenleg nem léteznek, viszont közgazdaságtani alapjuk biztosított, emellett a Közösségi Agrárpolitika jövője is abba az irányba tart, amely szükségességüket előrevetíti. A klaszter eszköze lehet tehát annak, amellyel a mezőgazdaság új alapra helyezhető, melynek célja az, hogy megtalálja a harmóniát az egyéni, országos és társadalmi agrárérdek között.

A mezőgazdaság és ezen keresztül a vidék klaszter alapú fejlesztése egyelőre elképzelés csupán, melynek közgazdasági feltételei részben adóttak, azonban a

klasztermodell részletes kidolgozása még hosszabb távú folyamat. Annyi bizonyos, hogy a rendszerváltás óta tartó szemléleten változtatni kell. Olyan komplex stratégiát kell kidolgozni, amely figyelembe veszi a természeti, és a termőterületi adottságokat, ezáltal tudatosan szervezi a termelést. Azon növény- és állatfajok termesztésének és tartásának kell prioritást adni, ami az adott térségben a legjövedelmezőbb, ezzel megszüntethető a termelési kényszer, a kisgazdaságok jövedelemtermelőképesége is javulna.

IRODALOM

- Baranyi B. (2008a): Az Észak-alföldi régió bemutatása. MAG – Kutatás, Fejlesztés és Környezet. 22. 5: 2–3.
- Baranyi B. (2008b): Észak-Alföld. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. Dialóg Campus Kiadó. Pécs–Budapest.
- Buday-Sántha A. (2009): A magyar agrár- és vidékfejlesztés ellentmondásai. Magyar Tudomány. 170. 8: 937–945.
- Buzás N. (2000): Klaszterek a régiók versenyképességében. [In: Farkas B.–Lengyel I. (szerk.) Versenyképesség – Regionális versenyképesség.] SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei. JATE Press. Szeged. 58–66.
- Deák Sz. (2000): A Porter-féle rombusz-modell főbb közgazdasági összefüggései. [In: Farkas B.–Lengyel I. (szerk.) Versenyképesség – Regionális versenyképesség.] SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei. JATE Press. Szeged. 67–87.
- Enright, M.J. (1997): Regional clusters and economic development: A research agenda. [In: Staber, U.H. et al. (eds.) Business Networks: Prospects for Regional Development.] Walter de Gruyter. Berlin.
- Enright, M.J. (1998): Regional Clusters and Firm Strategy. [In: Chandler, A.D.–Hagström, P.–Sölvell, Ö. (eds.) The Dynamic Firm: The Role of Technology Strategy, Organization, and Regions.] Oxford University Press. New York. 315–342.
- Grosz A. (2005): Klaszteresedési folyamatok Magyarországon – különös tekintettel az autóparrára. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar. Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Évkönyv. 75–86.
- Lengyel I.: 2000: A regionális versenyképesség tényezői, különös tekintettel a Dél-Alföldre. [In: Farkas B.–Lengyel I. (szerk.) Versenyképesség – Regionális versenyképesség.] SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei. JATE Press. Szeged. 39–57.
- Mohamed-Azizi, N.–Wiedermann, J. (2003): A vállalatok humán erőforrás-gazdálkodási jellemzőinek vizsgálata az Észak-Alföldi régióban. Nemzeti Szakképzési Intézet. Budapest. 5–21.
- Nagy J. (2006): Multifunkcionális mezőgazdaság. [In: Baranyi B.–Nagy J. (szerk.) Területfejlesztés, agrárium és regionalitás Magyarországon.] Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum – Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. Debrecen. 191–206.
- Porter, E.M. (1990): The Competitive Advantage of Nations. Harvard Business Review. 34. 2: 71–91.
- Porter, E.M. (2006): Versenystratégia. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Somai M. (2006): A magyar mezőgazdaság átalakulása. Biológiai alapok, struktúraváltás, termelői jövedelem. [In: Glatz F. (szerk.) Rendszerváltás a gazdaságban.] MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 9–35.
- Szanyi M. (2008): A versenyképesség javítása együttműködéssel: regionális klaszterek. Napvilág Kiadó. Budapest.
- Területi Statisztikai Évkönyv: 2009
- Területi Statisztikai Évkönyv: 2010

